

Ірина Цебрій

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – культура Стародавнього Сходу та країн Західної Європи в епоху раннього Середньовіччя.

ЗНАЧЕННЯ ЗОРОАСТРІЙСЬКОГО ХРАМУ В КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ СТАРОДАВ- НЬОГО ІРАНУ

Проаналізовано значення зороастрійського храму (отошкади) в культурно-просвітницькому житті давньоіранського суспільства, питання спадковості поколінь у підтриманні вченої традиції мудреями, учителями та наставниками й передачі її підростаючому поколінню. Завдяки аналізу «Авести» та іншої дидактичної літератури тої епохи ми маємо можливість вітворити всебічну діяльність храму як просвітницького й освітнього центру, його політичну та релігійну місію.

Ключові слова: Стародавній Іран, отошкада, Авеста, виховання, самоосвіта, мудрець, наставник.

Дослідження проблеми культурно-просвітницької та політико-релігійної діяльності зороастрійського храму (отошкади) в Стародавньому Ірані є однією із унікальних сторінок всесвітньої історії та історії філософії. Повернення до неї певною мірою означає відновлення найціннішого, набутого цивілізацією в ході всього історичного розвитку – традиційної культури, складовими якої виступають духовність, моральність, ученість і патріотичність минулого. Учені традиції, як складний і багатоплановий феномен, формувалися під безпосереднім впливом культури того народу, де ці процеси відбувалося. Ми не можемо практично відтворити й розглянути всі особливості становлення й діяльності храму в Стародавньому Світі, бо його витоки сягають глибини тисячоліть.

Зважаючи на те, що наші пращури слов'яни є представниками індоєвропейської групи народів, прадавні традиції культури храму в Стародавньому Ірані мають багато спільного зі слов'янськими. Питаннями дослідження культурної місії давньоіранських отошкад (хра-

© І. В. Цебрій, 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.20377>

мів) займалися К. Абдуллаєв та І. Джаббаров. Уплив текстів «Авести» на навчально-виховний процес в школах при отошкадах аналізували А. Агаєв, І. Рак, І. Стеблін-Каменський, М. Чистяков, О. Чумакова.

Незважаючи на достатню кількість статей з означеної проблематики на сьогоднішній день немає таких, які б всебічно висвітили роль мобедів, харбедів й дастурів (мудреців, учителів і наставників) у формуванні культурної вченої традиції на зорі цивілізації та проаналізували заходи, застосовувані ними для підтримання й продовження просвітництва в Стародавньому Ірані. Тому автор статті ставить перед собою мету відтворити діяльність отошкад в Стародавньому Ірані через завдання: проаналізувати «Авесту» та іншу дидактичну літературу; розкрити роль мобедів, харбедів й дастурів у вихованні молодого покоління.

Стародавній Іран, країна, яку населяв один із найзагадковіших народів Землі – арійці. Індуси, німці, кельти, італійці, греки, прибалти, окремі слов'янські народності знаходяться в історичній спорідненості з арійцями, сліди яких виявлені не тільки в Західній Європі, але й у Гімалаях, Монголії та Уралі. Племена давніх персів були в I ст. до н.е. близькосхідною гілкою арійців і об'єднувалися вірою, що бере свій початок, можливо, від індійських Вед, які стали згодом основою для багатьох самостійних вірувань. Зороастризм – це ще один із прикладів стародавнього монотеїзму, де поклоніння головному богу Ахурмазді, який уособлював Добро в одвічній боротьбі його зі Злом, відобразилося й на характері виховання.

Значної уваги навчанню й вихованню молоді в Стародавньому Ірані приділяли зороастрійці, починаючи з V століття до н.е. Після прийняття в Моравауннахрі, Ірані та Хорасані релігії зороастризму, що ґрунтувався на вірі в єдиного Творця, в містах і селах почали будувати спеціальні храми – отошкади, з вівтарем для молитов Ахурі Мазді. Отошкада будувалася зазвичай на широких площах окраїн міста. До неї входило понад сто кімнат (худжр), зала (толор), читальня, книгосховище та кімнати співу. У читальні навчали грамоті на основі читання тієї частини «Авести», що мала назву «Віспарад». Її навчали читати з особливою ритмікою й наголосами, в кімнатах співу – хоровому співу («Го»). Співали гімни пророка Заратустри, яких було всього п'ять – Гата «Ахунавайті», Гата «Уштавайті», Гата «Спента-Манью», Гата «Вохукшшатхра» і Гата «Вахиштоїшті». Гати – єдина частина Авести, авторство якої ніколи не ставиться під сумнів. Кожна Гата мала свій ритм, розмір і значення.

Свого часу вчений І. Джаббаров писав, що храми, які віднайшли завдяки археологічним розвідкам під керівництвом С.П. Толстова в руїнах Тупрак-кала в Хорезмі, склалися з кількох частин. У центрі цих споруд знаходилася прямокутна будова, оточена огорожею з круговим

входом у середину. Поряд із храмом також знаходилася рідкісної краси двоповерхова трикутна споруда, в якій було понад сто кімнат. Там знайшли 140 документів, присвячених адміністративно-господарським питанням (тексти були вирізаними на дереві), 138 статуй різних розмірів, зображення людей, птахів, тварин, жінки, яка грає на арфі [1, с.39].

Отошкади займали особливе місце в суспільному й просвітницькому житті держави. Поряд з освітянськими об'єктами тут знаходилися й медичні: сіхатгох (лікарня), дармонгох (поліклініка), аптека, а також судова палата, кімнати керівників вакса й голови релігійної громади. Тут знаходилися й дижнабішти – спеціальні канцелярії, де зберігалися різноманітні документи й релігійні книги. У багатьох екземплярах тут переписувалися «Оди» Зороастра, тут працювали кітобдори (хранителі книг), авестознавці, мудреці (мобеди) нокилі та рові (епічні виконавці). В отошкадах проводилися обряди-випробування (сідрапуші): кожному зороастрійцю по досягненню повноліття урочисто вручали пояс із бавовняних ниток (72 нитки, що відповідали кількості розділів «Ясни») і він його тричі обгортав навколо стану. Мобілізація молоді в армію, побудова каналів, організація різних свят також було пов'язано з отошкадами. Тут вирішувалися різноманітні суспільно-політичні й просвітницькі питання.

Отошкади будували на пагорбах із сирої та обпаленої цегли з метою збереження від різних природних катаклізм. Храми в першу чергу будувалися в таких стародавніх містах, як Термез, Балх, Мерв, Механ, Хутталіян, Язд, Сеїстан та ін. найкраще збереглися отошкади в містах Кома (Індія) та Ісфахан (Іран). У наші дні продовжує активно діяти найбільша й найгарніша отошкада в місті Язді. Академіком А. Аскарвим була віднайдена відносно недавно залишки стародавньої отошкади Сурхандар'ї, яка за розмірами не поступалася яздівській [9, с.18].

У школах при отошкадах, які складали основу освітньої системи зороастрійців, поряд із книгами світського спрямування зберігали й використовували пізніші копії Авести. Пізніше «Авесту» та інші книги освітньо-виховного значення систематизують і перекладуть на Пехлеві та в багатьох екземплярах розповсюдять на території всієї країни. У багатьох місцях «Авести» йде мова про перевагу освічених людей, які вміють читати й тлумачити прочитане: «Хаома дає незрівнянних дітей тим, хто народжує, і праведне потомство. Хаома жалує славу й мудрість тим, хто вивчає наски (киги) 1. Це підтверджує той постулат, що в зороастрійців «Авеста» завжди виступала головним засобом засвоєння знань.

Аналіз рукописів зороастрійців, що дійшли до наших днів на пехлеві (в першу чергу «Дадестон-і меног-і храд», в пер. «Міркування розуму»), дозволяє вивчити їхні думки стосовно навчання й виховання, поради наставника своєму учню, мудреця – починаючому філософу;

отримати детальні свідчення про систему й процес освіти, про правила, яких дотримувалися в ході навчання й виховання, обов'язки наставників та учнів.

У рукописі «Андарз-і данаг мард» («Поради мудреця») зрілий філософ звертається до свого сина, дає йому поради, навчає й наказує: «Сину! Будь безгрішним, щоб не відчувати страху, будь вдячним, щоб стати достойним, будь розсудливим, щоб стати багатим. Будь щирим, щоб мати багато друзів. Відповідно до настанови й обов'язків, будь слухняним для рідних і друзів, а також не сварися зі своїм наставником. До дружини й дітей стався якнайкраще, багато розмовляй із ними, наставляй і навчай» [3, с.88]. Як ми спостерігаємо, батько родини мав у першу чергу давати поради (виховання), а потім навчати (шкільна освіта) своїх дітей. Підкреслювалося, що в обов'язки сина входило знайти хороших і розумних друзів, не красти, бути завжди правдивим й уміти відповідати за власні вчинки.

Початкова освіта в зороастрійців слугувала підвалинами для всієї наступної споруди й охоплювала період із 7 до 15 років. До семи років дітей не навчали системно, а лише знайомили з певними канонами зороастризму. Уважалося, що до цього віку діти ще не мають гріхів і на них не має впливу Ахріман (Злий дух, очільник сил зла, диявол, «князь темряви»), головний ворог Ахури Мазди і всього світлого світу, який за міфами з'явився як плід сумнівів Зірвана. Йому протистоїть Опента Манью – Святий дух; схильність людини до зла проявляється в першу чергу через гординю). Дитину, яка досягла семилітнього віку одягали в спеціальний одяг зі святими ознаками. Вважалося, що семилітня дитина вже в змозі відрізнити гарне від поганого, тому на неї накладалися певні обов'язки.

Про особливу увагу до виховання дітей в Стародавньому Ірані свідчать наступні слова: « О, Ахуро Маздо! Ти дух свій утілив у різному, розум дав і в тіло вдягнув життя. Діяння й навчання створив, щоб кожен міг обрати собі шлях відповідно природі своїй» [4, с.111-112]. Або знаходимо інші рядки: «Виховання повинно вважатися головною опорою життя. Кожного молодого треба виховувати так, щоб він спочатку перейняв гарну манеру поведінки, читання, а потім письмо й досяг найвищого рівня» [4, с.113].

Підсумком початкової освіти зороастрійців у стародавні часи під дахом отошкади вважалося досконале оволодіння сімома видами мистецтв. До таких належали: читання, письмо, стрільба з лука, верхова їзда, релігійні канони, кіроат (читання з особливою виразністю) і спів, письмо й рахунок були найнижчою ланкою освіти. У якості найвищого рівня початкової освіти розглядалися ораторство й красномовність. Воїти (оратори) займали значніше становище в суспільстві, ніж писарі

й каліграфи. Людей, які досконало володіли лише читанням і письмом прирівнювали до ремісників. Ораторам же іноді вдавалося зробити кар'єру жерців чи навіть очільників релігії.

Для стародавніх іранців передбачалося трудове й фізичне виховання, фізичне й трудове загартування (навіть у жорстокому смислі цього слова), основною метою яких була військово-патріотична підготовка молодого покоління до захисту батьківщини й праці. Хлопчиків навчали боротьбі, догляду за худобою (конями, биками, коровами, вівцями, козами тощо), вмінню користуватися понад 50 видами зброї, верховій їзді і 32 видам ремесел. Даний факт свідчить про спадковість і неперервність родинної та початкової освіти, що мали особливе значення для становлення й удосконалення моральності юнаків [1, с.42].

Заслугує уваги й точне визначення часу для засвоєння знань, виконання домашнього завдання та спочинку в системі зороастрійської освіти: «Він повинен отримувати знання на початку й у кінці дня, на початку й кінці ночі має бути сповненим розуму, нарешті, досягнути такого рівня, щоб прославляти богів, промовляти на їхню честь ширі слова і таким чином підвищувати свої знання. Він має гарно відпочити в середині дня й ночі, після цього віддатися вивченню нових знань, щоб засвоїти всю спадщину мудреців минулого» [4, Вендидот, Фаргард 45].

Кожний хлопець, котрий отримав початкову освіту, повинен був скласти присягу. Цікавою та змістовною здається нам присяга учня, що міститься в «Авесті»: «Із таким початком я прийду, прославляючи вас, о Мазда, з діяннями добрих помислів з Ашою. Коли я буду вільно володіти своєю нагородою, то я, зростаючи в силі, буду в палкому пориванні до Щедрого» [5, Ясна 50, від 9]. Або інший приклад: «Я твердий у виконанні добрих справ і в розкаянні відвертаюся від усіх своїх гріхів. Я збережу чистоту своїх діянь, світло зберігаючи шість якостей своєї душі: силу думки, силу слова, силу справи, розсудливість, розум і мудрість [6, с.48].

Як ми спостерігаємо, в зороастрійській релігії стародавнього Ірану щиро вірили в силу знань і вважали, що колись в житті суспільства переможуть і ствердяться наука та мудрість. «Авеста» й інші «Настави» свідчать про те, що стародавні іранці не лише турбувалися про народження здорового покоління, приділяли значну увагу його фізичному вихованню ще в дитячому віці, а й намагалися його привчити до науки й ремесел, бути духовно чистим і володіти високими моральними якостями: «Пошли мені, о вогню, сину Ахури Мазди, швидке благополуччя, швидкий захист, швидкі здобутки життя, велике благополуччя, великий захист, великі здобутки життя, мудрість, святість, гнучкість язика й мови, для душі пошли розум великий, величний, стійкий. А після відважність мужів, твердість ніг, неустанність, швид-

ке пробудження, жвавість, неголодне потомство, напрям у пахоті, головування на зборах, міцну статуру, вправність, звільнення від непотрібних пут, гарне міркування, що призведе до розквіту дім мій, моє село, моє місто, мою країну та управління країною [5, Ясна 52 від 4-5].

Іранці також приділяли значну увагу патріотичному, моральному, розумовому, фізичному, статевому, трудовому вихованню та підприємництву, намагалися сформувати в юнаків такі якості, як правдивість, доброта, людинолюбство: «Юнака, який несе людям добро, говорить правду, вірує в бога, праведного, виступає стражем Аші, ми поважаємо» [8, с.234].

Обов'язковими галузями початкової освіти вважалися: читання та письмо, рахунок і наука про зірки (арифметика, астрономія), військові вправності, релігія, музика. Стародавні іранці застосовували наступні методи навчання:

1) метод усного викладу матеріалу. Тексти «Авести» й настанови викладалися харбедами й дастурами усно по пам'яті. Жанри викладу текстів: легенда, сказання, порада, настанова, пісня. Давалися спеціальні завдання для закріплення отриманих знань. Був обов'язковим «повторний» спів (два рази в день), виразне читання, розповідь напам'ять патронів, бандів, зандів (розділів, параграфів) відповідей на питання по текстам «Авести»;

2) наочні методи. Зокрема, у викладанні рахунку (арифметики) наочним обладдям виступали барсамові палички, в навчанні астрономії – показ і спостереження за небесними тілами, у вивченні мистецтва наочністю виступали музичні інструменти, твори мистецтва, архітектурні споруди, наскельні малюнки тощо;

3) практичні методи. З метою закріплення отриманих знань, словесних і наочних методів у процесі навчання застосовувалися й практичні методи (вправи, завдання, узагальнення, самоосвіта). До них належать – застосування військової зброї, верхову їзду, боротьбу, читання віршів і співання релігійних гімнів, гру на музичних інструментах, ораторство, малювання, оформлення столу, зустріч гостей, гра в шахи й нарди, готування напоїв, служба в отошкаді, і багато інших візитів і зустрічей. Повторення й закріплення отриманих знань здійснювали шляхом спілкування (бесіди), аналізували рівень виконаного практичного завдання;

4) самоосвіта. Частини «Авести» – «Гохі» і «Яшти» вивчали напам'ять у якості самоосвіти, особлива увага під час читання приділялась вимові, розвиткові усної мови. Тих, кого навчали з метою постановки й удосконалення голосового й звукового апарату, самостійно вивчали «кіроат» та ораторське мистецтво в спеціальних приміщеннях, що забезпечувало коливання, звучання голосу, побудованих з урахуванням правил акустики в каплицях. Певні розділи «Авести» жерці зберігали в таємни-

ці. Те, що частини «Авести», священної книги зороастризма, збереглися до наших днів, заслуга тих, хто вчив напам'ять і зберігав у пам'яті ці частини. Це підтверджується й самою «Авестою»: «Ставута ми визнаємо й шануємо, які суть закони Первинного Буття, згадувані, втілювані, промовляемі, виконувані, підтримувані, практиковані, виконувані в покло-нінні, що втілюють своєю волею Перетворений Світ» [5, Ясна 55 від 6].

Це бачення можна розглядати як свідчення про форми самоосвіти в процесі початкової освіти. Не викликає сумнівів, що погляди й думки зороастрійців про виховання й освіту молоді, їхні методи, поради й настанови мають сьогодні стати прикладом для наслідування й засто-сування в сучасній безперервній освіті.

Таким чином, аналіз діяльності отошкад на основі авестійських текстів та дидактичної літератури тієї епохи дають підстави зробити висновок, що проблема підготовки в них молоді до наступного життя (виховання патріотизму, духовності, моральності, релігійності, правдивості, поваги до знань, усвідомлення необхідності самоосвіти та ін.) була однією із головних. Зороастрійські храми (отошкади) були водно-час, культурно-просвітницькими центрами, школами та бібліотеками, зберігачами та поглиблювачами давніх традицій передньоазійських народів. Заслугу має на увагу й методика навчально-виховного процесу в отошкадах, яка поєднала в собі словесні, наочні й практичні методи, а також спрямування кожного до самоосвіти. Бібліотечні комплекси отошкад вражають і сьогодні. Та головним їхнім здобутком була і залишається вчена усна традиція.

Література

1. *Абдуллаев К.* Особенности воспитания и образования у зороастрийцев / Кобилжон Абдуллаев // Узбекистан. – 2010. – №6. – С. 38-45.
2. *Авеста. Избранные гимны* / [пер. с авестийского И.М. Стеблина-Каменского]. – Душанбе : Ирфон, 1990. – 448 с.
3. *Авеста. Хордэ Авеста (Младшая Авеста)* ; подготовка авестийского текста, перевод и комм. М.В. Чистякова. – СПб : Знак, 2000. – 362 с.
4. «Авесто». Тарихий-адабий едгорлык / [пер. А. Макама-Тарджимаси]. – Т.: Шар-матбаа концерни, 2001. – 514 с.
5. *Авеста в русских переводах (1861-1996)* / [сост., общ. ред. и примеч. И.В. Рака]. – СПб. : Журнал «Нева»-РХГИ, 1997. – 147 с.
6. *Антология педагогической мысли Азербайджанской ССР* / [сост. А.А. Агаев]. – М.: Педагогика, 1989. – 592 с.
7. *Заратустра. Учение огня. Гаты и молитвы.* – М.: Эксмо, 2008. – 200 с.
8. *Зороастрийские тексты* / [пер. О.М. Чунаковой]. – С. Петербург : «Лесной сад», 1998. – 386 с.
9. *Джаббаров И.* Античные отошкада в Тупрак-кала / И. Джаббаров // Узбекистан. – 1999. – №2. – С. 15-22.

Цебрій І. В.

ЗНАЧЕНИЕ ЗОРОАСТРИЙСКОГО ХРАМА В КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ДРЕВНЕГО ИРАНА

Проанализировано значения зороастрийского храма (отошкады) в культурно-просветительской жизни древнеиранского общества, вопросы преемственности поколений в поддержании ученой традиции мудрецами, учителями и наставниками и передачи ее подрастающему поколению. Благодаря анализу «Авесты» и другой дидактической литературы той эпохи мы можем воссоздать всестороннюю деятельность храма как просветительского и образовательного центра, его политическую и религиозную миссию.

Ключевые слова: *Древний Иран, отошкада, Авеста, воспитание, самообразование, мудрец, наставник.*

Tsebriy I. V.

MEANING OF ZOROASTRIAN TEMPLE IN THE CULTURAL LIFE OF ANCIENT IRAN

Analyzed values Zoroastrian temple (otoshkad) in the cultural and educational life of the ancient Iranian society, on the succession of generations in maintaining scientific tradition sages, teachers and mentors and transfer it to the younger generation. Through analysis of “Avesta” and other didactic literature of the era, we can reconstruct the activities of the temple as a comprehensive educational and educational center of its political and religious mission.

For the ancient Iranians anticipated labor and physical education, physical labor and hardening (even cruel sense of the word), whose main purpose was military-patriotic training of young generation to protect the homeland and work. The outcome of primary education Zoroastrians in ancient times under the roof otoshkad considered perfect mastery of seven kinds of arts. These included: reading, writing, archery, horse riding, religious canons kiroat (read with great expressiveness) and singing, writing and expense were the lowest levels of education. As the highest level of primary education oratory and eloquence were considered.

Analysis of otoshkad from Avestan texts and didactic literature of the period give grounds to conclude that the problem of training young people in them to the next life (education of patriotism, spirituality, morality, religion, fairness, respect for knowledge and understanding of the necessity of self and others.) was One of the key. Zoroastrian temples (otoshkady) were both cultural and educational centers, schools and libraries, custodians and thorough ancient traditions Southwest Asia nations. Also noteworthy is the technique of the educational process in otoshkad that combines verbal, visual and practices, as well as directing each to self. Library systems otoshkad impressive today. But their main achievement has been and remains academic oral tradition.

Keywords: *Ancient Iran, oshtokada, Avesta, education, self-education, sage mentor.*

Надійшла до редакції 25.04.2015 р.